

ФІЛОСОФІЯ ТВОРЧОЇ ЕВОЛЮЦІЇ АНРІ БЕРГСОНА В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИХ СТУДІЯХ ВІЛЬЯМА ДЖЕЙМСА ТА ДЖОРДЖА МІДА

У статті розглянуто історико-філософські ідеї філософів-прагматистів Джорджа Міда (1863–1931) та Вільяма Джеймса (1842–1910). Головним дослідницьким матеріалом слугували праці В. Джеймса «Плюралістичний всесвіт» та «Рухи думки у ХІХ ст.» Дж. Міда. Автор обрав метод зіставлення та аналізу тих теоретичних позицій зазначених представників американського прагматизму, які були переосмислені або уточнені ними під впливом ідей віталізму, висловлених Анрі Бергсоном (1859–1941). Зокрема, йдеться про критичні підходи французького філософа до логіки тотожності, які дозволили В. Джеймсу розширити власну аргументацію на користь тлумачення досвіду в контексті життєво-динамічного та універсально-плюралістичного синтезу. Подолання метафізичної односторонності логіки тотожності мало значну вагу і для Дж. Міда, адже зосередження на поняттєвих розмежуваннях, зафіксованих у дефініціях, створювало значні перепони для живої когерентності інтерактивних аспектів дійсності. Філософські ідеї А. Бергсона значно розширяли можливості інтерпретації картини світу як інтерактивної динаміки процесів, яку обстоював американський прагматист.

Ключові слова: філософія прагматизму, віталізм, дослідницька наука, інструменталізм, філософія процесу, еволюційна теорія.

Тенденції розвитку філософії кінця ХХ – початку ХХІ ст. характеризуються потужним входженням філософії прагматизму в західний інтелектуальний дискурс. Одним із шляхів долучення до цього дискурсу на українських теренах є дослідження історико-філософських витоків прагматизму та його сучасного аргументативного потенціалу. Предметом аналізу нині обрано вектор впливу ідей творчої еволюції Анрі Бергсона на особливості теорії плюралізму Вільяма Джеймса, а також критичне осягнення цих ідей Джорджем Мідом. У процесі роботи над цим завданням автор вважав за потрібне звернутися до відносно детального аналізу історико-філософських праць обох філософів з метою зіставлення їхніх теоретичних підходів. Спільна специфіка історико-філософських лекційних курсів (а «Плюралістичний всесвіт» В. Джеймса та «Рухи думки у ХІХ ст.» Дж. Міда – це, насамперед, лекційні матеріали) – орієнтація слухачів на осмислення актуальних на той час (а йдеться про початок ХХ ст.) філософських концепцій у їх стосунку до дійсності значущого людського досвіду.

Отже, значний обсяг аналізованих у межах цієї статті праць присвячено філософії А. Бергсона. «Плюралістичний всесвіт» В. Джеймса закликає до відходу від абстрактного абсолютизму і занурення в живу досвідну процесуальність буття, що специфіку підходу до нього презентує

французький філософ. Щодо Дж. Міда, то розділ «Рухи думки у ХІХ ст.», котрий стосується прагматизму та реалізму, слідує за розділом, присвяченим Бергсону: специфіка викладу вказує на певну ідейну послідовність, на те, що прагматизм спирається на процесуальний віталізм. На контрасті в презентації філософії цього французького автора можна простежити специфіку історико-філософських позицій та підходів В. Джеймса та Дж. Міда.

Важливим завданням сучасної йому філософії В. Джеймс називає з'ясування того, чи ми спроможні відмовитися від центральної ролі логіки тотожності, адже її переконливою альтернативою виступає радикальний зсув дослідницького інтересу до тлумачення реальності з огляду на повноту досвіду, а не тільки один із його сегментів [3, с. 49]. Внесок А. Бергсона у філософію, у версії В. Джеймса, полягає в його послідовній, навіть прискіпливій критиці «надмірного інтелектуалізму» [3, с. 50]; ця «надмірність» полягає в тому, що інтелект у такому разі працює не з перцептами, а лише з концептами, котрі у випадку з абсолютним ідеалізмом Джеймс схильний вважати абстракціями-«витяжками» з потоку тривалості, що не збагачують можливості для взаємодії з досвідом, а збіднюють їх: традиційна логіка працює з поняттями й утверджує можливість для взаємодії між ними лише через

тотожність, поняття ж про елементи досвіду переважно не тотожні, тому між ними не виникає відношення взаємодії – йдеться про закритість зв'язків процесу живого становлення, що доступ до них відкриває лише інстанція Абсолюту.

Характерно, що постать ворога, філософського антагоніста, і свого, і Бергсонового – переважно виражена у формах платонізму античності та її ідеалістична спадщина, широко представлена в сучасній В. Джеймсу традиції. Ідеться тут, насамперед, про британський ідеалізм, представниками якого є Томас Грін, Джон Мактаггарт, Френсіс Бредлі та ін. Основна принада такого інтелектуалізму, на думку і В. Джеймса, і А. Бергсона, полягає в його спроможності наділити людський розум надмірними і зверхніми владними повноваженнями стосовно грубого потоку фактичності, адже безпосередньо відчутно-досвідне тлумачиться як дещо оголене, не оформлене, як те, що потребує, «просить» про власний переклад, трансформацію в концептуалізований порядок. Коли ж річ уже класифікована, поняттєво оформлена, то в людей як могутніх розумних істот з'являється можливість практично з нею працювати, враховуючи особливості понять її класу.

Мислителі-сучасники, прихильники такого стибу інтелектуалізму, забувають про той факт, що концепти є лише людським актом, моделями, що врахували частку із множини аспектів потоку досвіду, тому ми хибуємо, коли вбачаємо суттєву вищість у їх буттєвому статусі. Не є також одвічною істиною перевага яскравості, незмінності, «божественності» над невпинністю і бурхливістю «нижчого» світу. Тут, імовірно, йдеться про глибоко вкорінений елемент платонізму в західній традиції, що надає пріоритет естетиці незмінного. На думку Джеймса, в такий спосіб вибудовується надмірно ускладнена пізнавальна модель, де знати річ – означає мати про неї чітку дефініцію; і лише виражене в дефініції стає критерієм взаємодії з реальністю. Таким чином, речі і їх «бачення» поставлені в залежність від концептів [3, с. 51]. Своєрідна та «екстремальна» форма цього явища – філософське спрямування, що для нього характерним є відкидання можливості зміни як такої в межах як мислимого, так і дійсного буття, в результаті – таврування мінливого світу як нереального.

Варто, на нашу думку, виокремити ту специфічно концептуальну перешкоду, що тривалий час була суттєвою проблемою для В. Джеймса: якщо визначення речей суперечливі – то їх не можна поєднати; в такому разі неможливо зрозуміти, як «твій» досвід і «мій» досвід (що суто

поняттєво відокремлені один від одного, адже вони не є свідомостями один одного) виявляються спроможними водночас бути присутніми у світі, що його складові є спільними, співсвідомлюваними. Зауважимо, що тематика інтерактивності досвіду буття у світі становить осердя філософії Дж. Міда, де і структура особистості, і природа об'єктивного виступають як інтерактивні динамічні утворення, складені з елементів, що постійно узгоджуються один з одним, – стає помітним, що коло Мідових інтелектуальних позицій у цьому пункті спирається на філософію В. Джеймса.

Уся громада чуттєвого досвіду, що надана нам безпосередньо, свідчить про постійну, невпинну динаміку змін, динаміку вичерпання і постання нового; разом з тим концептуальна декомпозиція цього «потoku наданості» сутнісно і серйозно претендує на визнання неможливості, немислимості перебігу мінливого як такого: Зенонові апорії є неспростовними з логічно-концептуалістичних позицій [3, с. 53].

Абстрактні моделі презентують природу континууму у формі сукупності знімків або ж кадрів. Динаміка змінюваності представлена послідовністю статичних образів, інтервал же між ними залишається поза раціональною потугою [3, с. 54]. В. Джеймс виокремлює вдалу метафору, запропоновану А. Бергсоном, щодо наведеної ситуації: математики оперують світом, який помирає та народжується щомиті. Це нагадує філософу-прагматисту тезу про «тривале творіння», запропоновану Рене Декартом.

Акцент на пізнаваності «абсолютної» реальності і суцільна нівеляція реальності чуттєвої, що лише в ній, до речі, перебуває дійсність спричинювання, взаємного зумовлення і наскрізної пов'язаності процесів – живий парадокс, що з ним завзято бореться А. Бергсон, і в цьому змаганні до нього охоче і натхненно приєднується В. Джеймс. Зрештою, обидва філософи налаштовані у власному філософуванні на повноту теоретичного осягнення дійсності, що враховує весь дійсний обсяг та специфіку досвіду. Потреба в додатковій увазі до внутрішнього досвіду зумовлена тим, що він є принципово активнішим, і врахування цього – запорука можливості компенсувати зсув філософської традиції до знерухомлених концептуалізацій. Безпосередня ознайомленість, досвід бачення і перебування доповнюють суто поняттєвий образ знання. І А. Бергсон, і В. Джеймс пропонують революційно модифікувати філософську сучасність, переспрямувавши її відповідно до тенденцій, протилежних платонізму [3, с. 57].

Слід вважати безпосереднім поглядом той, який супроводжується внутрішнім відчуттям плинності, що саме до нього апелюють усі форми живої мови [3, с. 61]. Усі елементи в межах внутрішнього відчуття тривалості існують невіддільно, на відміну від складових поняттєвих систем. Вбудована характеристика внутрішнього потоку реальності – когерентність її елементів [3, с. 62]. Безпосередньо досягнуті факти не так означають, як просто є; суперечності в структурах узгодженості – результат недоліків їх мовно оформленої версії. А. Бергсон вказує на те, що справжній сенс концептуальної форми твориться на основі суто практичних міркувань; і тим самим започатковує традицію тлумачення ідей та понять як речей практичних.

На відміну від Джеймса, Дж. Мід осмислює теоретичні здобутки А. Бергсона на тлі контрасту між філософією і науковою практикою. Зокрема, експериментальну науку автор «Рухів думки у ХІХ ст.» вважає провідною культурною практикою на європейських, а пізніше і північноамериканських інтелектуальних теренах, починаючи вже з моменту свого зародження у ХVІІ–ХVІІІ ст. [4, с. 481]. Отже, філософія виявляється вимушеною в особливий спосіб помітити науку: співвідношення філософської і наукової доктрин – центральна проблема думки ХІХ ст. У формулюванні, запропонованому Дж. Мідом, науковий світогляд стоїть на позиції принципової свободи в можливості впровадження нових концепцій з огляду на їх практичну і теоретичну корисність [5, с. 278]. Це, своєю чергою, обумовлює погляд на світ як простір мінливого. Світ – завжди новий світ; історично постале минуле завжди перетлумачене, нове минуле [5, с. 291]. У цих твердженнях Міда представлена ідея відкритої, плюралістичної філософської позиції, яка близька прагматизму В. Джеймса.

В інтерпретації Дж. Мідом ідей А. Бергсона важливе місце посідає ідея життєвого пориву [5, с. 293]. Він пов'язує її з осмисленням поступу без наперед заданої мети. Життєвий порив як сила природи примушує нас продовжувати існувати, закликає до цього, існує як потяг до продовження власного буття – і ми намагаємося, обумовлені поривом і оточенням, розумно і якнайкраще пристосовуватися. Антиінтелектуалізм у світогляді цього мислителя презентований з іншого боку, аніж у В. Джеймса: ми довіряємо пориву, віддаємось йому – і саме в цьому сенсі позиція А. Бергсона є антиінтелектуалістською.

Для А. Бергсона адекватна сфера раціоналізації індивідуального існування дуже безпосередня, обмежена дійсністю конкретного

моменту; далекоглядна ж раціоналізація – непевна фікція. Прогрес як рух людства вперед здійснюється на основі сукупного імпульсу життєвих поривів, а не послідовної раціональної програми. У цьому пункті свою філософську позицію Дж. Мід позиціонує як принципово суперечну Бергсоновій. Прогрес людського виду здійснюється на основі раціонального, саморефлексивного наукового методу в його прикладанні до дійсних умов. Науковий метод і наукова раціональна традиція зробили потужний внесок у потенціал контролю людини над середовищем. Це не спроможний оцінити А. Бергсон. Є прагнення до поступального руху і без конкретно визначеної мети. Проте нам притаманне напрацювання гіпотез як наслідків досвіду існування і становлення в умовах мінливого середовища. Ці гіпотези зорієнтовані на провадження максимально ефективного і збалансованого буття в конкретиці мінливого. Структура досвіду як потоку є полем для постійного вдосконалення поведінкових моделей через розв'язання проблем, що повсякчас надходять.

Хибою в позиції А. Бергсона, на думку Дж. Міда, є те, що природа речей як таких існує не лише в потоці внутрішньої перцепції, а й відокремлено – у світі. Немає підстав не приписувати досягнуті нами аспекти певної речі в перцепції самій речі [5, с. 296].

Дослідники звикли і навчилися практично застосовувати аспекти буття, які є непомітними в безпосередньому досвіді чуттєвості. Наприклад, безпосередній досвід не враховує ані руху часточок, ані космічних, планетарних взаємодій; проте поняття і образи, що утворюють ідеї субатомних чи космічних об'єктів, є продуктами технізованої взаємодії з досвідом. За Дж. Мідом, А. Бергсон визнає і принципово враховує не наданий у людському досвіді образ світу як послідовності образів, заморожених миттєвостей. Це є математично-фізикалістський спосіб бачення світу, що збережений, на думку Дж. Міда, у погляді французького філософа. Він протиставляє світ як калейдоскопічний ряд зовнішнього плинному світу внутрішнього. Натомість у презентації філософії А. Бергсона В. Джеймсом цей образ універсуму постулюється як відкинутий. Є підстави вважати, що Дж. Мід пропонує зовсім відмінну тезу про «втєчу А. Бергсона у внутрішнє». Характер цього погляду можна сформулювати в такий спосіб: більш значущим з позицій досвідного потенціалу є внутрішній перебіг. Неможливим є адекватне формулювання поняття про тривалість у термінах просторових – такі спроби завжди викривляють реальність, її

розумний образ; просторове мислення про тривалість відриває теперішнє від того, що минуло, і нагромаджує майбутнє. Справжні ж наші досвіди, почуття, відчуття протяжно співприсутні в нашому «тепер»; «тепер» перетікає в «тепер», минуле відбивається на майбутньому – такою видається А. Бергсону природа реальності. Французький філософ наполягає на серйозному врахуванні часу, тривалості [5, с. 299].

Ця серйозність у сприйнятті тривалості полягає в тому, що вона має враховувати не лише минуле, а й майбутнє. Дарвінова еволюційна теорія певним чином це висловлює: те, що стається в середовищі, вражає форму і в певний спосіб зумовлює її структуру. Селекція відбудеться на основі потенційно багатшої пристосувальної реакції з погляду «передбачення» майбутнього потенціалу адаптації; отже, чим повніше і повноцінніше витлумачено дійсну природу стимулу в контексті перебігу подальшого процесу, тим якіснішою була модифікація [5, с. 302].

У деякому сенсі Бергсонів підхід є організованим подібно до Кантового – пише Дж. Мід (В. Джеймс радше протиставляє його Кантовому) [5, с. 304]. Специфіка полягає в тому, що якщо І. Кант убачає взірць наукового твердження в математизованій механіці Ньютона, то Бергсон орієнтується на твердження біології, психології та імплікації з цих тверджень. Пріоритетом у розгляді біології та психології є фактор структурної єдності. Уже Дарвінова теорія, зазначає Дж. Мід, вказує на те, що опис біологічних структур засобом Ньютонової термінології не є вдалим. Зокрема, в погляді на досвід з позиції живого організму завжди збережено елемент свободи у формі самодетермінації в покладанні цілей. Дж. Мід пропонує два варіанти міркувань щодо походження свободи (котрі радше доповнюють одне одного, аніж є альтернативними): чи вона походить із накопиченого досвіду і є його результатом, чи вона вкорінена в невизначеності майбутніх умов. Відносно вільна природа мислення і поведінки, попри те, що вона погано піддається спробам чіткої рефлексивної аналітики, – має бути врахована, незважаючи на складнощі з її концептуалізацією.

У межах лекції «Наука виокремлює проблеми для філософії – віталізм; Анрі Бергсон», присвяченої викладу відповідної філософії в її порівнянні з дослідницькою наукою, Дж. Мід викладає і власні суто прагматично-філософські принципи – не лише спираючись на погляди французького колеги, а й відштовхуючись від них, протиставляючи своє бачення недостатньо обґрунтованим, на його думку, тезам

А. Бергсона. Зокрема, Дж. Мід є прихильником концепції єдності досвіду, що її попередницею він називає філософську концепцію Девіда Г'юма, згідно з яким світ – це враження та ідеї в межах станів свідомості, суб'єктивне та об'єктивне – імена, що стосуються цієї сфери. Психологія XIX століття пропонує застосовувати ці терміни як функціональне відношення в межах досвіду: розум не «тут», не «в»; враження не походять з якогось «з-поза». Внутрішнє-зовнішнє, суб'єктивне-об'єктивне – фази єдиного процесу, що вказують на відмінність перспективи, не локалізації.

Дж. Мід, спираючись на аргументи, запропоновані Альфредом Вайтгедом, відкидає тезу А. Бергсона про те, що тривалість як така сутнісно властива лише тому, що ми переживаємо як внутрішній вимір досвіду людини. Протяжність поширюється і може бути розподілена, а отже, є формою континууму, через це – прообразом тривалості [5, с. 312]. Продовжувана протяжність – основа, що із взаємодії з нею виникає ідея про час: наукова картина «зовнішнього» світу не тривимірна статична, а чотири-вимірна тривала.

Послідовне різке відокремлення, розрізнення минулого та майбутнього не притаманні тому образу реальності, що його пропонує А. Бергсон. Співприсутність у переживанні реальності взаємовизначальних гнучких компонентів минулого-майбутнього фундаментально зберігає для нас поняття свободи. Адже механістичні формулювання дають змогу схоплювати події лише в їх результативній наданості. Зміщення ж фокусу філософського і науково-природничого інтересу на процесуальні, динамічні репрезентації зумовлює потребу в проникненні, інтелектуальній інтерпретації перебігів зсередини, в їх живій дійсності.

В. Джеймс у дусі прагматизму модифікує Гегелеве формулювання про те, що «все дійсне є раціональним», і пропонує таке: усе, що уможливорює бажану для нас активність – раціональне. Дж. Мід у цьому питанні – прагматист у Джеймсовому розумінні, адже презентує раціональність як інструмент забезпечення провадження діяльності, звільненої розумною активністю від моментів проблемних, моментів перешкод – крізь розумну модифікацію поведінки, на основі практично-результативної перевірки її можливих курсів. Інтелектуальна робота з ідеями, отож, є безперечною складовою і прагматичної філософії, і дослідницької науки, але специфіка цієї роботи вимагає певних зауважень: ідеї чи поняття, що ми ними оперуємо, завжди

є стислими, функціонально навантаженими засобами, що існують задля взаємодії зі світом і походять із концентрованого попереднього досвіду – цього погляду на дійсну природу ідей дотримуються і А. Бергсон, і В. Джеймс, і Дж. Мід. Тобто інтелектуалізм, котрий розглядає ідеї як засоби оформлення дійсності та взаємодії з нею, є бажаним і актуальним; там же, де ідейний каркас зв'язує досвід, творить омертвілий, знерухомлений його образ, – ідеться про інтелектуалізм неприйнятний.

До залучення філософського спадку А. Бергсона у свою світоглядну систему Дж. Мід підходить значно більш вибірково, аніж В. Джеймс. Найвагоміший, на думку Дж. Міда, аспект філософії французького автора – його наголос на процесуальності, тривалості. Утім, процесуальність як характеристика способу буття не обмежується виміром «внутрішнього», а пронизує все існування: і об'єкти світу, і свідомість особистості; атомарна взаємодія – процес, життя організму і його клітини також. Природнична наука (найменування, що вміщує і фізику, і біологію) перейнята реальністю структур, із необхідністю причетних до процесу [5, с. 314]. У науково-практичній активності за допомогою концептів ми не замінюємо дійсність, а взаємодіємо з нею. Справді, в рамках практик, що базуються на математизованій картині буття, виявлена схильність оперувати ідеалізованими концептами та ситуаціями, проте факт ідеалізації

переважно є усвідомлюваним; такі поняття, як ліміт, точка, момент, використовуються інструментально, адже допомагають виробити певніші твердження про процеси дійсного перебігу. Постульовані ідеальні ситуації функціонують у порівнянні з даними про безпосередній процес – у результаті ми здобуємо критерії для формулювання гіпотез, орієнтованих на подальші дослідження.

Зрештою, критичний розгляд філософії А. Бергсона в межах історико-філософських студій В. Джеймса та Дж. Міда дає нам змогу висвітлити деякі специфічні моменти в прагматизмі Дж. Міда. Обидва філософи прихильні до тези автора теорії творчої еволюції щодо практичності концептуальних форм як утворень, що життєво специфікують елементи потоку досвіду. Можна зазначити, що В. Джеймс переконливо доводить односторонність абсолютистського («хибного») інтелектуалізму, і в цьому спирається на ідеї творчої еволюції А. Бергсона; Дж. Мід, апелюючи до ширшого міждисциплінарного кола, вказує на дослідницько-наукову спонуку віталізму, вкоріненого в Дарвіновій теорії еволюції та емпіричній психології початку ХХ ст. Прагматизм Міда більшою мірою враховує спроможність до поступального руху у творенні гіпотез як потужного еволюційного інструменту контролю над перебігами процесів у межах інтелектуального та інституційного середовища.

Список літератури

1. Полішук Н. П. Філософія прагматизму / Ніна Павлівна Полішук. – К. : Український центр духовної культури, 2012. – 400 с.
2. Dixon W. The irreducibly social self in classical economy: Adam Smith and Thomas Chalmers meet G. H. Mead / William Dixon and David Wilson // *History of Economics Review*. – 2004. – Vol. 40. – P. 121–136.
3. James W. A Pluralistic Universe [Electronic resource] / William James // Blackmask Online. – 2004. – 99 p. – Mode of access: [http://http://hudsoncress.net/hudsoncress.org/html/library/western-philosophy/James,](http://http://hudsoncress.net/hudsoncress.org/html/library/western-philosophy/James,%20William%20-%20A%20Pluralistic%20Universe.pdf)
4. Mead G. H. French Philosophy in the Nineteenth Century / George H. Mead // *Movements of Thought in the Nineteenth Century*. – Chicago : University of Chicago, 1936. – P. 418–510.
5. Mead G. H. *Movements of Thought in the Nineteenth Century* / George H. Mead ; ed. by Merritt H. Moore. – Chicago : University of Chicago Press, 1936. – P. 264–359.
6. Rochberg-Halton E. The Real Nature of pragmatism and Chicago sociology / Eugene Rochberg-Halton // *Symbolic Interaction*. – 1983. – Vol. 6, Issue 1. – P. 139–153.

V. Samchuk

PHILOSOPHY OF CREATIVE EVOLUTION OF HENRI BERGSON IN THE STUDIES ON HISTORY OF PHILOSOPHY OF WILLIAM JAMES AND GEORGE MEAD

The article presents a review of the ideas on the History of Philosophy of two pragmatic philosophers George Mead (1863–1931) and William James (1842–1910). The attention is focused on the way the philosophy of vitalism of Henri Bergson (1859–1941), which itself is a source of pragmatism, as presented by the mentioned authors. The article examines some of the significant features of the reception of Henri Bergson's theory within the philosophies of those representatives of the pragmatism. The research is mostly focused on the ideas stated in W. James's "Pluralistic Universe" and G. Mead's "Movements of Thought in

the Nineteenth Century". For W. James, H. Bergson's philosophy opens perspectives overshadowed by the traditional logic of identity: the horizons and the "thickness" of the original living synthesis of being, thus vitalism might be seen as "the cure for logicism and the demand for systematic philosophizing". Overcoming the difficulties caused by the influence of the logic of identity also is an important factor for G. Mead's philosophy: notions as the constituting elements of experience, as being separated from each other due to not having similarities, caused the statement of incoherence of elements of living perception of existence within the previous philosophical tradition. Philosophizing on the basis of "live experience" opens the possibilities of interpreting the world as an interactive dynamic of processes. Another important contribution of Bergson's theory to pragmatism is the introduction of the view that notions or ideas are actually developed as practical elements of reasonable cooperation with environment. Both James and Mead give contrast presentations of Bergson's views, but the opposing instances are different: within James's interpretation it is specific "intellectualism", while in Mead's view it is research science.

Keywords: pragmatism, vitalism, experimental science, instrumentalism, philosophy of process, evolutionary theory.

Матеріал надійшов 21.02.2016